

Field : Fine Arts

Type : Review

Received: 14.07.2017 - *Corrected*: 23.11.2017 - *Accepted*: 26.11.2017

Altay Bölgesi Türk Halklarında Şaman Başlıkları

Kevser GÜRCAN YARDIMCI

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi MYO İstanbul, TÜRKİYE

E-Posta: kevserdoga@gmail.com

Öz

Şaman'ın ayinlerinde, öteki dünya yaratıkları ve Tanrılar/ruhlarla etkili bir iletişime geçmeden önce, hem kendisinin hem de bu duruma inanarak aslında ritüellerin bir parçası haline gelen topluluk bireylerinin duygusal ve zihinsel olarak hazırlanmaları gerekmektedir. Ayinin sebebi ve şekli ne olursa olsun, donanımlı bir Şaman giysisi ortama olağandışı ve sihirli boyut katmada en etkili görsel materyal durumundadır. Başlıkları da Şaman'ın ritüellerini gerçekleştirmek için ihtiyaç duyduğu kutsal malzemelerin başında gelmektedir. Şaman inanç sisteminde insan ne görünüm verirse o şeye dönüşebilir. Bazen sadece basit bir unsur bile bunun için yeterli olabilmektedir. Örneğin, bir kartal tüyü, Şaman'a uçuş yetisi kazandıracak bir güç haline gelebilmektedir. Başlıklar, her Şaman'ın kendine özgü olmasına, topluluklara, Şaman'ın deneyimine ve yapılan ayinin cinsine göre değişiklik göstermesine rağmen belli bir disiplin çerçevesinde hazırlandıklarından, bazı ortak özelliklere sahiptirler. Türk halklarının yaşadığı ve Asya-Sibirya bölgesi Şaman başlıkları geyik, kuş ve ayı simgeselliği ile karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada Altay bölgesinde yaşayan Türk halklarından Altay, Hakas/Kaçın Tuva ve Karagas/ Tofalar'a ait Şaman başlıklarından örnekler yer verilerek biçimsel ve ikonografik açıdan değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şaman, Türk Şamanizmi, Şaman Başlıkları

Shaman Head-dresses; Among the Turkic Communities in Altaic Region

Abstract

It is necessary that both the Shaman and the members of the community, who believe in this situation and thus become a part of Shaman rituals, prepare themselves in emotional and mental terms before establishing contact with the creatures of the other world and gods/spirits. No matter what the reasons and the form of the ritual is, the costume of a Shaman is the most influential visual material in associating the medium with extraordinary and magic dimension. The headdresses of the Shamans rank first among the most-needed holy materials to perform the rituals. The headdress may be transformed into anything according to the desire of the Shaman in this belief system. Sometimes, even a simple element may be adequate for this. For example, the feather of an eagle may become a powerful element that enables the Shaman to acquire the ability to fly. Since the headdresses were prepared within a certain discipline although they showed variations according to the type of the rituals and to the experience of the Shaman, and were specific for each Shaman, they had some common characteristics. The Shaman headdresses in Asia-Siberia Region, where the Turkic Nations lived, appear before us with the symbolism of deer, bird and bear. In this study, the examples of the Shaman headdresses of Altai, Hakas/Kachin, Tuva and Karagas/Tofalar communities among the Turkic people in Altaic Region are given, and assessments are made in formal and iconographic terms.

Keywords: Shaman, Turkic Shamanism, Shaman head-dresses

Giriş

Türkler ve Şamanlık

En erken Paleolitik devre ait kaya resimlerinde çizimlerine rastlanılan ve özellikle Bronz çağı arkeolojik bulguları ile varlığı açık bir şekilde anlaşılan Şamanizm, sözcük itibari ile literatüre ilk olarak 1700'lü yılların ikinci yarısından itibaren girmiştir (Laufer, 1917, 365). Türkler arasında bu tarihlerden çok daha önceleri Şamanik uygulamaları ifade etmek için kullanılan ve hala kullanımına devam edilen terimler, topluluklara göre farklılık göstermektedir. Şamanik İnanç Sistemi'nin merkezinde bulunan ve ritüelleri gerçekleştiren Şaman'a, Altaylar "Kam", Çuvaşlar "Yum", Kazak ve Kırgızlar "Bakşı" (Baksı/Bahşı), Yakutlar "Oyun" (Öger vd., 2011: 233), Yukagirler "Alma", Türkmenler "Perihan, Falbin" derken, Altay ve Yakut Türkleri kadın şamanı "Udugan" Utahan, Ubahan, Iduan (Bayat,2006: 132), Kırgızlar "Bübü" (Bibi) olarak adlandırmaktadırlar(Gömeç, 2011:21). Ayrıca Divânü Lugâti't Türk'te Kam "qām" olarak yer almaktadır (Kaşgâri, 2005: 394).

Şamanizm, dünyanın farklı bölgelerinde görülmesine rağmen, Orta ve Kuzey Asya'da bir bütünlük ve süreklilik göstermektedir (Roux, 2002: 63). Bu sebeple Eliade Şamanizm'i, "*tipik olarak Sibirya ve Orta Asya'ya özgü bir dinsel olgu*" olarak tanımlamakta, aynı zamanda esrimeli haliyle Şamanlığın ilk olarak Avrupalı araştırmacılar tarafından bu bölgelerde tespit ve tarif edildiğini, sonrasında Kuzey Amerika, Endonezya ve Okyanusya gibi başka yerlerde gözlemlendiğini ifade etmektedir (Eliade, 1999: 22,23).

Türklerin inanç sistemini Gök-Yer/Su-Atalar kültü oluşturmaktadır (Çoruhlu, 2010: 16). Yukarıda semayı oluşturan 17 kat, aşağıda karanlık yeraltı alemi meydana getiren 9 kat yer almakta, ikisi arasında da insanoğlunun yaşamını sürdürdüğü yeryüzü bulunmaktadır (Radloff, 2009: 18). Bu anlayış Orhun Abidelerinde; Kültigin ve Bilge Kağan kitabelerinin baş kısımlarında yer alan "*yukarıda gök ve aşağıda yer ve bu ikisi arasında kişi oğlunun kılındığı*" ifadelerinde de açıkça kendini göstermektedir (Günay vd., 2009: 90).

Asya ve Sibirya'da yaşayan Türk ve komşu halklarının Şaman ritüelleri çerçevesinde en çok bahsi geçen, göğün üst katında ailesi ve kendisine bağlı bulunan iyi ruhlarla beraber oturan Ülgen Ata'dır (Bay Ülgen/Ülgen Han) (Çoruhlu, 2010: 21). Yerin altında olup da insanlara zulmeden, yeryüzünde fesat çıkması için uğraşan ise Erlik Ata (Erlik Han)'dır. O da ailesi ve ona hizmet eden kötü ruhlarla bir arada yaşamaktadır (Turan, 2008: 103). Bu iki büyük gücün arasında, insana ihtiyacı olan yiyecek, içecek, giysi, barınak gibi nimetleri veren kutsal dağ ve denizleri ile Yersu'dur (Radloff, 2009: 16,34). İnsanlar onu görebilir hatta onun parçası olarak yaşayabilirler. Nimetleri için ona sık sık dua eder, hediyeler sunarlar. Özel bölgelerdeki taş yığınına (obo) taş atmak ve kutsal ağaca bez bağlamak bunun göstergesidir (Radloff, 1986: 231).

Ülgen ve Erlik'in yanı sıra, yeryüzü ve göğün katmanları arasında daha pek çok Tanrı ve ruhlar bulunmaktadır. İnsanların en büyük saygısı ve korkusu ışığın ve karanlığın (yeraltı ve gökyüzü) bu görünmez güçlerinedir ve bu noktada bir arabulucuya ihtiyaç duyulmaktadır. Şaman da bütün bu varoluş sistemi içerisinde sıradan insanların sahip olmadığı, doğuştan getirdiği özellikleri ve sonradan edindiği ruhsal/fiziksel donanımı ile devreye girmekte, gerçek ve mistik dünyanın tabiat kuvvetleriyle insanoğlu arasındaki dengiyi sağlamaktadır.

Şaman; insanların canlı ve ruhu olan doğa ile barışık bir şekilde yaşamaları için yol gösteren, ruhların dilini bilen ve onları yönetebilen, makro kozmos ile mikro kozmos arasındaki ezeli ve ebedi dengiyi koruyan kişidir (Jakobsen, 2006: 12).

Şamanlar, içinde buldukları toplumun gelenek, görenek ve Şamanlığın kanunlarına uygun olarak ayinler/ritüeller organize etmek ve gerçekleştirmek zorundadırlar (Eliade, 1999: 292). Şamanın düzenlediği ayinlerin başında, sağaltma (hastalıkların tedavisi), ölülerin ruhlarının öteki dünyaya gönderilmesi, kurban törenlerinin yönetimi, fala bakma, av bereketinin artırılması, yağmur yağdırılması gibi hava olaylarının düzenlenmesi için yapılanlar gelmektedir. Bunların yanı sıra kısırlığın yok edilmesi (Radloff, 2009: 235), savaşta düşmanın bozguna uğratılması gibi çok çeşitli ve gerekli durumlarda da Şaman ayin düzenlemektedir.

Şaman, bütün bu ritüelleri gerçekleştirmek için kutsal sayılan malzemelere ihtiyaç duymaktadır. Bunların başında, her türlü ayini düzenleyebilmesine yardımcı olmak üzere özel olarak hazırlanmış bir başlık gelmektedir. Bu başlıklar; üzerinde tılsımlı sallantılar ve metal unsurlar asılmış, hayvan kürkleri ve kuş tüyleri bulunan tören malzemeleridir (Price, 2001: 5). Şaman başlıkları, her Şaman'ın kendine özgü olmasına, topluluklara, Şaman'ın deneyimine ve yapılan ayinin cinsine göre değişiklik göstermesine rağmen belli bir disiplin çerçevesinde hazırlandıklarından, bazı ortak özelliklere sahiptirler.

Altay Bölgesi Türk Şaman Başlıkları

Asya ve Sibirya bölgesinde Şaman başlıkları kuş, geyik yada ayı ile ilişkili olmasıyla birlikte, özellikle Altay bölgesinde yaşayan Türk halklarının Şaman başlıklarında kuş simgeselliği ön plana çıkmaktadır. Genellikle başlık, ruh atası olan hayvanın biçimindedir. Örneğin ruh atası kuş olan bir Şaman'ın başlığında tepeye kuş tüyleri konularak ve alt kenarlarına bol miktarda sicim ve saçaklar dikilerek bir kuş görünümü kazandırılmaya çalışılmaktadır. Ruh atasına ait unsurların (pençe, tüy, kemik, boynuz vb.) bazen kendisi, bazen ikonografik tasvirleri başlığın üzerinde yer almaktadır.

Altay Şaman elbisesinin en önemli parçası olan başlık, özel olarak hazırlanan, “kuş-peruk/kuş-şapka”dır. Bu başlık, birkaç farklı biçimde hazırlanabilmektedir. Yaygın olarak kullanılan, yarım metre uzunluğunda, Sibirya geyiğinin yavrusu ya da vaşak derisinden yapılan ve kare şeklinde olanıdır. Daha sonraki dönemlerde, kırmızı kumaşlar kullanılmıştır. Başlığın üzerine, başlığı üç bölüme ayıracak şekilde şeritler dikilmekte ve deniz kabukları ile süslemeler yapılmaktadır. Başlığa çok sayıda kuş tüyleri (çoğunlukla puhu kuşu, baykuş ve kartal) eklenmektedir (Prokofyeva, 1971: 62-63).

Resim 1. Altay Şaman Başlığı. Russian Museum of Ethnography, *Between the Worlds Shamanism of the Peoples of Siberia*, Eds. V. Gorbacheva, K. Solovyeva, Khudozhnik i Kniga Publishers, Moskow, 2006, s.268.

Resim 1’de görülen Altay Şaman başlığı, kırmızı kumaştan geniş şerit halinde dikilmiş olup arka kısımda üst üste binerek kapanmaktadır. Arka kısma gelen kenarlara, başlığın orta hizasına ve alt kenarına boyu boyunca şerit halinde kürk parça geçirilmiştir. Alt kenarda kürkün yanı sıra sağda ve solda olmak üzere (kulak arkası hizasında) kuş tüyleri asılı bulunmaktadır. Başlığın ön tarafında alt ucuna, yüzü ağız hizasına kadar kapatacak şekilde dizilmiş boncuklar alt uçlarında deniz kabukları geçirilmiş şekilde tutturulmuşlardır. Alın kısmına gelecek şekilde kürkün hemen üst kısmına iki sıra deniz kabuğu dikilmiştir. Üst kısımlarına sırma iplik ile zikzaklar oluşturacak şekilde nakış işlenmiş, desenin köşe kısımlarına aynı iplikle düğümler (yumrular) yapılarak süslenmiştir. Aralarına da deniz kabukları üçerli ve tekli olarak tutturulmuştur. Benzer işleme başlığın üst kısmında da bulunmaktadır ancak deniz kabukları bulunmamaktadır. Başlığın üst kenarı boyunca kuş tüyleri takılıdır. Başlığın iç kısmı pamuklu kumaş ile astarlanmış durumdadır.

Darhat Şamanlarının başlıkları yaygın olarak; kahverengi, yeşil ya da mavi renkte kumaştan yapılmakta olup, bant formunda dikilmektedir. Başlıkların üst kısımlarına kartal vb. kuşların tüyleri geçirilmekte, alt kısmından ise kumaş şeritler sarkmaktadır. Bant kısmında ağız, burun, göz, kaş ve kulak şeklinde işlenmiş aplikeler bulunmaktadır. Bazen bu işlemlerin yerini dairesel formdaki diskler almaktadırlar. Bu durumda ortadaki diske yüz şekli oluşturulmaktadır (Çoruhlu, 2010: 78).

Resim 2. Darhat Şaman Başlığı (Fotoğraf: Kevser Gürcan Yardımcı).

Resim 2’de görülen Başlık, siyah kumaştan dikilmiştir. Üst kısmına doğru daralan formdadır. Tepesine daire şeklinde desenli kumaşla şerit geçirilmiş ve kenarlarına da tepesi kaplayacak şekilde uzunlu kısıklı çok miktarda kuş tüyü yerleştirilmiştir. Başlığın alt kenarına paralel olarak kumaş şerit geçirilmiştir. Bu şeridin üst kenarlarından başlığın tepesine doğru dikey olarak dikilen kumaş şeritler üzerine farklı renkte kumaş, boncuk ve deniz kabukları ile süslemeler yapılmıştır. Başlığın alt kenarlarından aşağıya sarkacak şekilde başlığın çevresine şeritler dikilmiştir. Bu şeritler farklı renk ve desende kumaşlardan iki kat ve alt uçları üçgen olacak şekilde hazırlanmışlardır. Ön tarafa dikilenler boynu kapatacak uzunlukta olup, yanlara ve arka hizaya gelenler daha uzundur. Başlık, şamanın yüzünü tamamen kapatacak şekildedir.

Hakas/Kaçın Şamanlarının başlıkları, tepesine doğru sivrileşecek şekildedir. Kırmızı ya da kahverengi kadifeden iç astarı bulunmaktadır. Alt kısmı siyah şeritle çevrelenmektedir. Ön kısmı şeritler ve deniz kabukları ile süslenmekte, kumaştan hazırlanmış saçaklar yüze ve göğse kadar inmektedir. Başlığın üst kısmına kuş tüyleri takılmaktadır (Prokofyeva, 1971: 68-69).

Resim 3’deki Hakas/Kaçın Şaman başlığı; alını saran, tepeye doğru daralan konik formda olup, kumaştan dikilmiştir. Alt kısmı 8-10 cm genişliğinde siyah kumaştan dikilmiş bant şeklindedir. Üst kısmında kırmızı renkte kumaş kullanılmıştır ve tepesine tutturulmuş kuş tüyleri bulunmaktadır. Benzer kuş tüyleri ense hizasından aşağıya sarkacak şekilde başlığın arka alt kenarına da takılmıştır. Başlığın ön tarafına alından aşağı sarkan kumaş şeritler yerleştirilmiştir. Bunlar yüzü kapatacak şekildedir ve bazıları bel hizasına kadar uzanmaktadır. Arka kısımdan da aşağıya sarkan farklı renk ve ebatlarda kumaş şeritlerin yanı sıra ortada bir kartal pençesi ve yan tarafında da yine bir kuşa ait parçalar bulunmaktadır. Başlığın üzerine sıralı olarak deniz kabukları dikilmiştir. Başlıktan sarkan bazı şeritler üzerine de deniz kabukları tutturulmuştur.

Resim 4’de görülen Hakas Şaman başlığı, kırmızı kumaştan, konik formda dikilmiştir. Alt kenarına siyah kumaştan şerit geçirilmiştir. Bu şeridin üst kısmı kavisli (dalgalı) bir hat oluşturacak şekilde dikilerek çevresi boyunca belirli aralıklarla aynı kumaştan kesilmiş kalpler applike edilmiştir. Ağırıklı olarak ön tarafında kalacak şekilde başlığın üzeri deniz kabukları dikilerek süslenmiştir. Deniz kabukları üzerli olacak şekilde bir araya getirilerek desen oluşturulmuştur. Başlığın tepesine bir tutam puhu kuş tüyü tutturulmuştur. Kulak hizalarından başlayarak arka kısma denk gelecek şekilde başlığın alt kenarına uzun saçaklar

dikilmiştir. Farklı renk ve özellikte kumaşlardan kesilerek hazırlanan bu saçakların bazılarının uçlarına düğüm atılarak paçavralar bağlanmıştır. Aralarında çanlar ve puhu kuşu ayağı takılı bulunmaktadır.

Resim 3. (sol) Hakas Şaman Başlığı (Fotoğraf: Kevser Gürcan Yardımcı).

Resim 4. (orta) Hakas/Kaçin Şaman Başlığı. Russian Museum of Ethnography, Between the Worlds Shamanism of the Peoples of Siberia Eds. V. Gorbacheva, K. Solovyeva, Khudozhnik i Kniga Publishers, Moskow, 2006, s.115

Resim 5. (sağ) Hakas Şaman Başlığı. Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Ankara (Fotoğraf: Kevser Gürcan Yardımcı).

Resim 5’de Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi arşivinde yer alan Türk/ Hakas Şaman başlığı görülmektedir. Başlık; alt kısmı alnı saran, yukarı doğru daralan konik formda, kırmızı kumaştan dikilmiştir. Tepesine kuş tüyleri (mevcut 13 adet) yerleştirilmiştir. Alnı kısmına 5 cm genişliğinde deri şerit, el dikişi ile applike edilmiştir. Ancak oldukça yıpranmış durumdadır. Başlığın alt kenarından itibaren orta kısmında yırtmaç ve hemen üst kısmında 4 cm çapında ortası delik, sedef bir disk bulunmaktadır. Dört delikli küçük düğmeler belli bir düzende, desen oluşturacak şekilde yatay olarak yan yana dikilmişlerdir. Belirli aralıklarla oluşturulmuş dikey hatlar, yan yana kutucuklar halinde bir ızgara görüntüsü oluşturmaktadır. Altlarında da yine aynı düğmeler üçlü gruplar halinde tutturulmuşlardır.

Başlığın alt kenarlarından aşağıya farklı renk ve uzunluklarda şerit kumaşlar dikilmiştir. Bunların bazıları boyun hizasının aşağısına kadar gelirken, bazıları ise dirsek hizasına kadar uzanmaktadırlar. Benzer şeritler, kaftanın yan ve arka kısmında, davulun tutma yerinde ve davul tokmağının ucunda da bulunmaktadır.

Tofalar Şamanının başlığı geniş şerit bant şeklindedir. Üst kısmına vaşak derisi dikilerek kartal tüyleri dizilmektedir. Başlığın süslemeleri, sarı rengeyiğinin boyun altı kıllarıyla işlenerek gerçekleştirilmektedir. Yan kısımlarında, sicimlerden yapılan uçları püsküllü saçaklar bulunmaktadır. Arkasında ise kırmızı çuhadan yapılmış üzeri işlemeli kurdeleler bele kadar uzanmaktadır (Prokofyeva, 1971:75). Tulayev’in incelediği bir örnekte, başlığın üzerindeki nakış süslemeler; ağız, burun, göz ve kulak formunda, bir yüz görünümü oluşturacak şekilde yapılmışlardır. Başlığın yan taraflarına da yıldızlar ve ay, geyiğin kutsal boyun tüyleriyle işlenmiştir. Başlığın üzerine iliştirilmiş sincap kürkleri ve kuş tüyleri

bulunmaktadır. Başlığın arkasından sarkan, üzeri yıldızlarla süslü bir kurdele bulunmaktadır (Çoruhlu, 2010:78-79).

Resim 6. Tofa Şaman Başlığı (Fotoğraf: Kevser Gürcan Yardımcı).

Resim 6’da görülen Tofa Şamanının başlığı; kahverengi deriden, başı çevreleyen bant şeklinde dikilmiştir. Alt ve üst kenarlarına birer sıra beyaz renkte kürk ilave edilmiştir. Bandın üzerine beyaz renkte hayvan kılı iplikle, dairesel formda nakış işlenmiştir. Üst kenarına bandı tamamen çevreleyecek şekilde kuş tüyleri sıralanmıştır. Alt kenarına boylu boyunca, gözleri kapatacak uzunlukta sicimler sıralanmıştır. Sicimler kumaş ve deri parçalarının bükülerek, üzerlerine kıl iplikle dikiş yapılarak hazırlanmışlardır. Alt uçlarında deri saçaklar bulunmaktadır.

Başlığın arka ortasına, kırmızı keçeden yapılmış, yan yana bele kadar uzanan iki adet kurdele/şerit takılmıştır. Bu şeritlerin üzerine koyu yeşil renkte iplikle zikzak olarak süs dikişi yapılmış, aralarına karşılıklı gelecek şekilde beyaz kıl iplikle, dairesel formda küçük desenler oluşturulmuştur. İki kurdeleyi yan yana birleştirecek şekilde orta kısımlarına ve süsleme yapmak üzere kenarlara, muhtelif aralıklarla düğme dikilmiştir

Resim 7’deki başlık; üzerine açık renkli geniş bir kumaş dikilmiş geniş bir banttan oluşmaktadır ve üst kenarına puhu kuşu tüyleri tutturulmuştur. Alt kenardan aşağı ise örülerek oluşturulmuş süet püsküller sarmaktadır. Arka kısımda başlıkla aynı kumaştan yapılmış ve aşağıya uzanan iki tane şerit vardır. Hem bu şeritlerin hem de bant kısmın üzerinde kırmızı Amerikan bezinden hazırlanan yuvarlak aplikeler vardır. Bunlar, beyaz (ren geyiği ense kılından) kalın iplikle ve kırmızı iplikle bir kaç sıra halinde dikilmiştir. Başlığın ön kısmında şaman atasının yüzünü simgeleyen kaş, göz, burun ve ağız şekilleri, ren geyiği ense kılı ile dikilerek oluşturulmuş durumdadır.

Resim 7. Tofa Şaman Başlığı. Russian Museum of Ethnography, Between the Worlds Shamanism of the Peoples of Siberia Eds. V. Gorbacheva, K. Solovyeva, Khudozhnik i Kniga Publishers, Moskow, 2006, s.103.

Tuva Şamanizmi üzerine çok sayıda yayın bulunmasına karşın, Tuva Şamanlarının kutsal giysi ve başlıklarına ilişkin araştırmalar daha az sayıdadır. Bununla birlikte mevcut bilgiler, genel hatlarının ortaya konması için yeterli görünmektedir. Buna göre, Doğu ve Batı Tuva’da görülen Şaman elbiseleri iki farklı türdedir. Batı Tuva Şamanlarının iki tefi ve iki tören kıyafeti bulunmaktadır. Bunlardan ilki acemi Şaman’ın kullandığı tef ve kıyafettir. İlk zamanlarda Şaman, kartal tüylü bir şapka ile kırmızı bir kaban “*kızıl terig*” giymektedir. Daha sonraları Şaman ayinlerinde tören kıyafeti olarak “kara terig” giyer ve kuzgun tüyleri takılmış bir başlık kullanır (Alekseyev, 2013: 233).

Batı Tuva Şamanlarının tören kıyafetleri, koyun ya da keçi derisinden yapılmaktadır. Giyside, yılanı simgeleyen çok sayıda unsur yer alır. Bunlar, renkli kumaşlardan içi doldurularak hazırlanan 6-8 cm genişliğinde şeritlerden oluşmaktadır. Başlıkları, kumaştan hazırlanmış bant biçimindedir ve üzeri deniz kabukları ile süslenerek üst kenarına da kuş telekleri tutturulmuş haldedir. Ayakkabıları ren geyiği derisinden çizme formunda hazırlanmaktadır. Üst kısımları, demir parçalar, çingiraklar ve deniz kabukları ile süslenmektedir (Prokofyeva, 1971:73).

Doğu Tuva’da Şaman tören giysilerine “*terig*” adı verilmektedir. Üzerindeki askılara ise “*mançak*” denilmektedir. Bu Altaylıların “*manyak*”ı ile aynı anlamı taşımaktadır. Ren geyiği derisinden dikilmektedirler. Elbiselerin üzerine, insan iskeletinin şematik olarak işlenerek sembolize edildiği göze çarpmaktadır. Giysinın arka kısmında, omurga kemiklerinin işlenmiş olduğu şeritler ve baykuş tüyü demetleri bulunmaktadır (Neumann Fridman, 2002, 185). Başlıkları, keçi derisinden şerit halinde hazırlanmakta ve üzeri kırmızı kumaşla kaplanmaktadır. Ren geyiği tüyü ile insan yüzü nakış olarak işlenmiş haldedir. Gözler, kulaklar, burun ve ağız oldukça net bir biçimde kendini göstermektedir. Bazen de başlıkta Güneş ve Ay tasvirleri helezonik şekillerle işlenmektedir. Başlığın üst kısmına kartal, baykuş veya fundalık kuşlarının tüyleri, alt kenarına da Şaman’ın yüzünü kapatacak şekilde saç örgüsü yapılmış saçaklar takılmış durumdadırlar. Bazen boynuzlu başlıklarda kullanılmaktadır (Bapaeva, 2013: 77).

Resim 8’de yer alan Tuva Şaman başlığı; kırmızı kumaştan geniş bir bant şeklinde olup, arka ortasından kırmızı ve lacivert renkte kumaş şeritlerle bağlanarak tutturulmuştur. Alt kenarlarından aşağıya belli bir hizada kesilen kumaş saçaklar sarkmaktadır. Saçaklar hem ön hem de arka tarafı çevreleyecek şekilde başlığın alt kenarının tamamına dikilmiştir. Bu saçakların ön ve arka tarafa gelenleri kırmızı- alacalı kumaştan hazırlanmıştır. Yan taraflara dikilen saçakların rengi ise mavidir. Üst kenara başlığı çevreleyecek şekilde kuş tüyleri dizilmiştir. Bu tüyler belirli aralıklarla ve seyrek olarak tutturulmuşlardır. Tüylerden bazıları uzun bazıları ise onların yarı boyları kadardır. Yerleştirilirken özellikle bir kısa bir uzun yan yana gelecek şekilde sıralanmışlardır. Başlığın ön kısmına kaş, göz, burun, ağız ve kulak şekli işlenerek yüz şekli verilmiştir. İşleme ile gerçekleştirilen bu kulak şekillerinin alt kısımlarına küçük kumaş parçaları tutturulmuştur. Bu parçalar, küpe görüntüsü oluşturmaktadır.

Resim 8. Tuva Şaman Başlığı (Fotoğraf Kevser Gürçan Yardımcı).

Resim 9. Tuva Şaman Başlığı (Fotoğraf Kevser Gürçan Yardımcı).

Resim 9’deki başlık; yuvarlak formda, 8-10 cm yüksekliğinde, üzeri verev desenli kumaşla kaplanmış kalın bir banttandır. Bu kısım beşerli gruplar halinde desen oluşturacak şekilde dikilen sedef düğmelerle süslenmiştir. Başlığın üst kenarına çemberi kaplayacak şekilde sıralanmış kuş tüyleri tutturulmuştur. Bu tüyler kısıdan uzuna doğru sıralanmaktadır ve yırtıcı bir kuşa ait oldukları anlaşılmaktadır. Başlık oldukça iyi korunmuş durumdadır.

Sonuç

Araştırmacıların pek çoğu Türklerin yaşadığı Asya ve Sibirya bölgesinde 3 tip Şaman başlığı olduğu görüşünde hem fikirdirler. Bunlar; kuş tipi, geyik tipi ve ayı tipi Şaman başlıklarıdır. Altay bölgesinde yaşayan Türk halklarının Şaman başlıkları incelendiğinde ise kuş sembolizminin öne çıktığı görülmektedir. Araştırmaya konu olan tüm elbiselerde muhakkak kuş sembolizminin bulunduğu tespit edilmiştir. Bu simgesellik, başlıklarda ve bazı Şaman elbiselerinde kuş tüyleri, kuş pençesi ve gagası gibi gerçek unsurlar, bazen de kuş teleklerini simgeleyen metal sallantılar ile kuş kuyruğu ve kanatlarını simgeleyen sicim ve saçaklarla

gerçekleştirilmektedir. Buradan hareketle kuş figürünün Türk Şaman başlıklarının ana elemanı olduğunu söylemek mümkün görünmektedir.

Erken devir kaya resimlerinde de açıkça Şaman olduğu anlaşılan ve kendisini kuş başlıklı olarak öne çıkaran figürler bulunmaktadır. İlkel insanların kaya resimlerinde figürün tamamı yerine yalnızca vurgulayıcı unsurlara yer vermiş olmaları ya da Şamanların eski devirlerde ayinlerini yalnızca başlıklarıyla yapmaları mümkün görünmektedir. Kuş tipi başlıkların yakın zamanda da kullanılıyor olması ve kuş kanat ve tüylerinin zamana karşı daha dayanıklı olmasının bugüne ulaşmalarını sağlamış olabileceği düşünülmektedir.

Kuş kanatlarının Türk Şaman başlıklarında oldukça yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Altaylarda, Hakaslarda kuş tüyleri hem başlık hem de elbise üzerinde yer alırken Darhat, Tofa, Tuva Şaman giysilerinin ağırlıklı olarak başlıklarında yer almaktadırlar. Kuş tüyleri Türk halklarının Şaman başlıklarının ortak özellikleridir ve ana unsuru teşkil etmektedirler. Kuş tüylerinden oluşturulmuş çeşitli nesnelere de giysi üzerinde bulunması mümkündür. Özellikle Hakas Şaman elbiselerinin arka kısmında, kuş tüylerinden hazırlanarak kol altı hizasına takılan çanta biçimindeki nesnelere ve başlıktan aşağı uzanan kartal pençeleri de oldukça dikkat çekicidirler. Türklerin komşusu olarak yalnızca Oroçi Şaman giysisinde kuş tüyleri ile karşılaşmıştır. Türkler için kuş, özellikle de kartal figürü mitolojik açıdan güçlü olmakla beraber, Türklerin yaşantısının da bir parçası ve Şaman inanç sisteminin ana unsuru bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Agapitov, N.N., Khangalov, M.N. (1883). Materialy dlia izucheniia shamanstva Sibiri: shamanstvo u Buryat Irkutskoi gubernii (Materials for the Study of Shamanism in Siberia: Buryat Shamanism in Irkutsk Guberniia), *Izvestiia Vostochno-sibirskago otdela Russkago geograficheskago obshchestva*. 14: 1-2: 46 - 55.
- Alekseyev, N.A. (2013). *Türk Dilli Sibiry Halklarının Şamanizmi*. Çev. Metin Ergun, Konya: Kömen Yayınları.
- Anjiganova, L. (2007). Geleneksel ve Çağdaş Hakas Kamlığı. Çev. Timur B. Dävletov, *Yaşayan Eski Türk İnançları Bilgi Şöleni*, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara: 15 - 22.
- Anohin, A.V. (2006). *Altay Şamanlığına Ait Materyaller*. Çev. Z. Karadavut, J. Meyermanova, Konya: Kömen Yayınları.
- Baliaev Sergeev, M. (1907). Opyt ustanovki poniatia 'shamanism' (Toward the Definition of the Concept 'Shamanism'). *Pribavlenie k Irkutskim eparkhial'nim vedomostiam*, 22: 25 - 531.
- Balzer, M.M. (1996). Flights of the Sacred, Symbolism and Theory in Siberian Shamanism, *America Anthropologist*, 98 (2): 305 - 318.
- Bapaeva, J.M. (2013), *Tuva Şamanizmi*, Kömen Yayınları, Konya.
- Bartold, V.V. (2010), *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, Çev. R. A. Batur, Selenge Yayınları, İstanbul.
- Bayat, F. (2006). *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Cambell, J. (1988). *Historical Atlas Of World Mythology Vol: I The Way Of The Animal Powers Part : II Mythologies of the Greathunt*. New York: Perennial Library Harper & Row Publishers.
- Çoruhlu, Y. (2010). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Davletov, T.B. (2007). Kamlık İncasında Kam (Şaman) ve Kümelenme Geleneği Üzerine. *Yaşayan Eski Türk İnançları Bilgi Şöleni*. Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları: 89 - 96, Ankara.
- Fridman, E.J.N. (2002). Tuva Şamanizmi. *Türkler*, Çev. M. Balabanlılar, C. XX.: 180 - 187. Ankara.
- Eliade M. (1999). *Shamanism İlkel Esrime Teknikleri*. Çev. İ. Birkan, İmge Kitabevi Yayınları Ankara.
- Golden P.B. (2013). *Türk Halkları Tarihine Giriş*, Ötüken Neşriyat, Çev. Osman Karatay, İstanbul.
- Hajdu P. (1996). The Classification of Samaoyed Shamans, *Folk Beliefs and Shamanistic Traditions in Siberia*, Eds. Vilmos Diószegi, Mihaly Hoppál, International Society for Shamanistic Research, Vol.3: 70 - 96. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Halifax J. (1982). *Shaman The Wounded Healer*, Thames end Hudson, London.
- Hamayon, R.N. (1990). *La chasse à l'âme: esquisse d'une théorie du chamanisme sibérien*, 880 pp., 8 plates, Nanterre: Société d'ethnologie.

- Hamayon, R.N. (1993). Shamanism and Pragmatism in Siberia, *Shamans and Cultures*, Ed. Mihaly Hoppal-Keith D. Howard Akadémiai Kiado, Budapest, International Society for Trans-Oceanic Research, Los Angeles: 200 -205.
- Jakobsen, M.D. (1999). *Shamanism Traditional and Contemporary Approaches to the Mastery of Spirits and Healing*, New York: British Library Cataloguing in Publication Data, Berghahn Book.
- Ksenefontov, G.V. (1929). *Samanizm i Hristianstvo*, Hrestes, Irkutsk.
- Laufer, B. (1917). Origin of The Word Shaman. *American Anthropologist* Vol.19/3: 365.
- Matyuschenko V.I. (1962). *Materialy po Istorii Rannevo Shamanizma*, Trudy Kraved, Muzeja vyp. IV. Tomsk.
- Öger, A., Gönel T., (2011). Uygur Türkleri Arasında Şamanlar ve Tedavi Yöntemleri. *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Vol.6/4 Fall: 233.
- Pentikainen, J. (1995). The Revival of Shamanism in the Contemporary North. *Shamanism in Performing Arts*, Ed. Tae-gon Kim and Mihaly Hoppál, International Society for Shamanistic Research, Vol.1: 263 - 272, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Potapov, L.P. (1996). Shamans' Drum of Altaic Ethnic Groups. *Folk Beliefs and Shamanistic Traditions in Siberia*, Eds. Vilmos Diószegi, Mihaly Hoppál, International Society for Shamanistic Research, Vol.3: 97 - 126, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Price, N.S. (2001). An Archaeology of Altered States: Shamanism and Material Culture Studies. *The Archaeology of Shamanism*, Ed. N. S. Price, London-New York.
- Prokofyeva, E.D. (1971). *Şamanskie Kostyumi Narodov Sibiri, Religioznie Predstavleniya i Obryady Narodov Sibiri v. XIX – naçale XX v.* Leningrad.
- Radloff, W. (1986). *Sibirya'dan Seçmeler*, Çev. A. Temir, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Radloff, W. (2009). *Türklük ve Şamanlık*, Örgün Yayınevi, İstanbul.
- Russian Museum of Ethnography, (2006), *Between the Worlds Shamanism of the Peoples of Siberia (from the Collection of the Russian Museum of Ethnography: an Album)*, Eds. V. Gorbacheva, K. Solovyeva, Khudozhnik i Kniga Publishers, Moskow, 2006.
- Tampere Museums, (1998), *Shamans*, Ed. J.Pentikainen, T. Jaatinen, vd., Tampere Museums Publications 45, Tampere.
- Turan, O. (2008), *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.